

Н.В.КАРПЕНКО, канд. ек. наук, Академія праці і соціальних відносин
Федерації профспілок України, Київ

ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ УКРАЇНИ З УРАХУВАННЯМ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Стаття присвячена дослідженню проблем, що стримують формування в Україні інноваційної моделі розвитку суспільства та пошуку шляхів для їх усунення. Розглянуто також досвід окремих країн-лідерів міжнародних рейтингів конкурентоспроможності щодо побудови національної інноваційної системи та можливості його використання при становленні даної системи в Україні.

Статья посвящена исследованию проблем, которые сдерживают формирование в Украине инновационной модели развития общества и поиска путей для их устранения. Рассмотрен также опыт отдельных стран-лидеров международных рейтингов конкурентоспособности относительно построения национальной инновационной системы и возможности его использования при становлении данной системы в Украине.

The article is devoted to the problems that hinder the formation in Ukraine of innovative models of society and find ways to address them. We also consider the experience of individual leaders in international rankings of competitiveness of the construction of national innovation system and its possible use in establishing this system in Ukraine.

Ключові слова: інновації, інноваційна активність, інноваційний розвиток, інноваційна модель, конкурентоспроможність, національна інноваційна система.

Більшість вітчизняних та зарубіжних вчених одним з найважливіших системних факторів підвищення конкурентоспроможності національної економіки вважають становлення інноваційної моделі розвитку суспільства, яка передбачає технологічну модернізацію національної економіки, зростання обсягів виробництва інноваційної продукції та формування інноваційної культури. Провідна роль у формуванні інноваційної моделі належить державі, її політиці щодо сприяння розвитку конкурентного середовища, забезпечення захисту інтелектуальної власності, стимулювання попиту на інновації, підтримки розвитку науки і освіти, підготовки кадрів за інноваційними напрямками, створення ефективної інноваційної інфраструктури та ін. В Україні національна інноваційна система знаходиться на стадії становлення : створені та діють лише окремі її елементи. Дії уряду

щодо здійснення інноваційної політики мають здебільшого декларативний та безсистемний характер, оскільки постійні зміни в органах влади перешкоджають проведенню послідовної політики в цьому напрямку, зумовлюють низьку ефективність її реалізації.

Оскільки Україна ще не вичерпала потенціал свого розвитку за рахунок екстенсивних факторів, та в зв'язку з тим, що за роки незалежності відбулися негативні структурні зміни в національній економіці, які характеризуються зниженням розвитку та занепадом високотехнологічних галузей, на даний час конкурентоспроможність країни забезпечують переважно такі чинники, як низька вартість робочої сили (а відповідно – можливість цінової конкуренції) та існування попиту на експорт низькотехнологічних товарів. Проте даний напрямок розвитку є тупиковим і веде до втрати державою економічної та національної безпеки. Це усвідомлюють навіть пересічні громадяни, які вже зараз відчувають експансію товарів з менш розвинених країн.

Проблемам формування та становлення інноваційної моделі розвитку економіки України присвятили свої дослідження такі вітчизняні вчені, як О. Амоша, Ю. Бажал, А. Гальчинський, В. Геєць, Н. Гончарова, О. Гриценко, В. Мунтіян, А. Поручник, О. Субочев, В. Тарасевич, Л. Федулова та інші. Відсутність дієвих заходів щодо впровадження цієї моделі на практиці, а також фрагментарний характер досліджень щодо використання зарубіжного досвіду при вирішенні даної проблеми, зумовлюють актуальність подальшого більш глибокого вивчення даного питання.

Як свідчить досвід країн-лідерів рейтингів конкурентоспроможності, основним чинником, який дозволив їм зайняти такі позиції, є активна державна політика щодо впровадження інвестиційно-інноваційної моделі розвитку. Насамперед, це стосується стимулювання розвитку власного науково-технічного потенціалу, зокрема, шляхом збільшення витрат на науково-дослідну діяльність. Частка витрат на інноваційні розробки в таких країнах як США, Франція, Німеччина, Великобританія, Італія, Швеція, Фінляндія та Японія перевищує 3% від валового внутрішнього продукту (ВВП). При цьому в Японії, Південній Кореї та Тайваню, які на початковому етапі реформування економіки, що характеризувався дуже низьким рівнем освіченості суспільства та відсутністю власного науково-технічного потенціалу, орієнтувались на «стратегію запозичень» (використовували зарубіжні науково-технічні розробки для випуску власної оригінальної продукції), частка витрат на наукові дослідження у 80-90-х роках минулого століття щорічно зростала значно вищими темпами, ніж зростання самого ВВП. Як наслідок – кількість патентів, зареєстрованих цими країнами лише в

США, збільшилась в десятки і навіть сотні разів. На даний час вони не лише імпортують та оперативно освоюють нові сучасні технології, але й самостійно створюють на їх основі нову конкурентоспроможну продукцію. Саме збільшення витрат на власні науково-технічні розробки з одночасним використанням зарубіжних, забезпечили структурні зміни в економіці названих країн, сприяли зростанню їх конкурентоспроможності [1].

Фінляндія, обравши курс на побудову інноваційного суспільства, не зменшувала, а збільшувала фінансування розвитку власної науки навіть у кризові роки, інколи - за рахунок зменшення інших статей державних витрат. За останні роки ця невелика держава увійшла до групи країн, що очолюють список за обсягами інвестицій у наукові дослідження, передбачаючи щорічно в бюджеті на науку та дослідження біля 2 млрд. євро [2].

Серед лідерів у світових рейтингах конкурентоспроможності за останні роки – Китай, який значну увагу приділяє створенню національної інноваційної системи. При цьому урядом країни здійснюються практичні заходи щодо підтримки розвитку власної науки (з 2006 р. за даними Організації економічного співробітництва та розвитку Китай займає друге місце в світі за обсягом витрат на наукові дослідження, на його теренах працює 14,7% науковців світу), створення сприятливого інвестиційного клімату та запровадження ряду податкових пільг з метою залучення іноземного капіталу [3].

В Україні ж витрати на науку досягали 3% від валового внутрішнього продукту лише до 1991 р., коли вона входила до складу колишнього СРСР. За останні роки цей показник складає 0,4-0,5%, не дивлячись на те, що Законом України «Про наукову та науково-технічну діяльність в Україні» передбачено відрахування до науково-дослідної сфери не менше, ніж 1,7% ВВП. Проте виконання даного закону, як і більшості інших, прийнятих з метою розбудови національної інноваційної системи, на даний час ігнорується. Призупинено чинність або скасовано ряд окремих статей діючих законів, якими передбачалось стимулювання інноваційної діяльності шляхом встановлення податкових пільг (зокрема ст. 21 та 22 Закону України «Про інтелектуальну власність»). В новому Податковому кодексі механізм підтримки інноваційної діяльності взагалі не передбачений [4].

Перераховане вище зумовлює зниження інноваційної активності вітчизняних підприємств. Згідно даних Держкомстатистики України за останні десять років має місце стійка тенденція до зменшення питомої ваги промислових підприємств, що впроваджували інновації. В 2010 р. їх було лише 11,5% (менше рівня 2000 р. на 3,3%). Більшість інновацій, які сьогодні

впроваджуються в Україні, створюють переваги лише на внутрішньому ринку, практично не змінюючи технологічний уклад та структуру економіки країни. Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової за досліджуваний період знизилась майже у 2 рази і в 2010 р. становила лише 3,8%, тоді як в країнах Євросоюзу вона складає 60, Південній Кореї - 65, Японії – 67, а в США – 78 відсотків і є основою їх конкурентоспроможності [5].

Частка інноваційної продукції залежить від здатності суспільства накопичувати знання та від вміння їх застосовувати, генерувати наукові ідеї, визначається патентною активністю на ринку інтелектуальної власності. Більшість країн пов'язують підвищення власної конкурентоспроможності з формуванням «суспільства знань», зростанням чисельності науковців і підвищенням загального рівня освіченості населення, формуванням інноваційної культури. Зокрема, в Фінляндії, з метою реалізації стратегії випереджувального розвитку, у 80-х роках минулого століття було здійснено перехід від обов'язкової базової і середньої професійно-технічної до вищої професійної освіти, створено умови для безкоштовного її отримання. Це сприяло зростанню якості випускників, появі численного прошарку інтелектуалів, послугувало базою для модернізації власного виробництва та завоювання зовнішніх ринків.

Схожої політики на даний час притримується Китай. Більш ніж півмільйона китайських студентів за підтримки урядових та неурядових структур Китаю, закордонної китайської діаспори та різних фондів навчаються (зокрема – організації інноваційної діяльності) в найбільших університетах світу. Кількість дипломованих спеціалістів у сфері інформаційних технологій в цій країні щороку зростає майже на 200 тис. чол., що в 5 разів перевищує відповідний показник по Європі. Значні кошти держава виділила на реалізацію програм по створенню технопарків та бізнес-інкубаторів. З 2008 року в країні діє Державна стратегічна програма по захисту прав інтелектуальної власності. Все перераховане вище сприяло суттєвому зростанню випуску високотехнологічної продукції (насамперед - електроніки, телекомунікаційного обладнання, комп'ютерів та офісної техніки), внаслідок чого починаючи з 2004 р. обсяги її експорту перевищують обсяги імпорту [3].

Україна за показниками кількості та питомої ваги фахівців з вищою освітою та студентів, що отримують дипломи наукових та інженерних спеціальностей, займає одне з провідних місць у світі. За оцінками Всесвітнього економічного форуму (згідно «Звіту про глобальну

конкурентоспроможність 2010-2011») за показником покриття вищою освітою в 2010 р. Україна знаходилась на 8 сходинці (а за якістю математичної освіти - на 4) серед 139 країн світу. Про досить високу інноваційну спроможність України свідчить відведене їй в цьому рейтингу 37 місце. Проте за якістю системи навчання порівняно з попереднім роком наша держава втратила 7 позицій і посіла 56 місце, а в цілому за індексом глобальної конкурентоспроможності Україна перемістилась з 82 на 89 позицію, розташувавшись перед Гамбією та Гондурасом. Це свідчить про те, що країна на даний час практично не використовує свій інтелектуальний потенціал, недостатньою є система захисту прав інтелектуальної власності, за рівнем якого Україна є лише 113-тою [6].

Відсутність правової та фінансової підтримки з боку держави зумовлює щорічне скорочення кількості винахідників, авторів промислових зразків і раціоналізаторських пропозицій. При цьому майже 30% наукових розробок по багатьох передових напрямках науки українські вчені здійснюють на замовлення іноземців, без отримання на них авторських прав та значної частини прибутку. За дослідженнями керівника програми President's MBA в Києво-Могилянській бізнес-школі М.Винницького, наша країна на даний час посідає четверте – п'яте місце у світі з надання послуг з аутсорсингу, а близько 80% програмних продуктів компанії «Microsoft» створено українськими програмістами. Наведені факти свідчать про те, що на даний час інтелектуальний ресурс країни все більше використовується для нарощування потенціалу країн-конкурентів та про посилення загрози економічній безпеці України [7].

В 2010 р. створенням і використанням передових виробничих технологій, а також використанням раціоналізаторських пропозицій займалось 1694 підприємства та організації України. Всього було створено 376 передових технологій (з яких лише 12,2% - принципово нові), використано 11687 раціоналізаторських пропозицій, авторами яких є 11484 чол. У січні – вересні 2011 р. наукові та науково-технічні роботи здійснювали 1174 організації і підприємства, чисельність працівників у яких становила 136045 осіб (у т.ч. 20847 докторів та кандидатів наук), що на 4,3% менше відповідного періоду 2010 р. Всього за роки незалежності чисельність науковців в Україні зменшилась в 3,3 рази, що є гальмуючим фактором в становленні національної інноваційної системи. Адже інноваційний розвиток будь-якої держави ґрунтується на накопиченні інтелектуального потенціалу, його використанні при створенні нових технологій, товарів і послуг, що дозволяє прискорити економічний розвиток суспільства, підвищити

конкурентоспроможність як окремих підприємств, так і народного господарства в цілому [8, 9].

До базових засад формування інноваційного суспільства слід також віднести необхідність підвищення знань в сфері інноватики усіх керівників та спеціалістів (шляхом створення системи безперервного навчання і підвищення кваліфікації кадрів), забезпечення підготовки висококваліфікованих і високоінтелектуальних спеціалістів - менеджерів з інноваційної діяльності. В Росії на даний час підготовку фахівців з інноватики здійснюють 80 вузів, при Санкт-Петербурзькому Державному політехнічному університеті створений Інститут інноватики. В Україні така практика не отримала поширення. Ряд навчальних закладів, які започаткували підготовку фахівців з менеджменту інноваційної діяльності зіштовхнулись з такими проблемами, як обмеженість відповідної навчально-методичної та наукової літератури, необхідної для підготовки кваліфікованих фахівців з управління інноваційною діяльністю, відсутність необхідних базових інноваційних підприємств для проходження практики та недостатній рівень взаємодії між вищими навчальними закладами і науковими установами НАН України, галузевих академій наук.

В країнах, де побудова «суспільства знань» є державним пріоритетом, поширеним є співробітництво вищих учбових закладів з передовими підприємствами, що реалізують інноваційні проекти. Зокрема, в Фінляндії результатом їх спільної діяльності є розробка навчальних програм, видання підручників і монографій з інноваційних технологій. Кооперація освітянської науки з виробництвом здійснюється за допомогою університетських інноваційних центрів, центрів трансферу технологій та інших складових інноваційної інфраструктури.

Більшість дослідників вважають Фінляндію світовим лідером у сфері формування інноваційної інфраструктури, а сильними сторонами її інноваційної системи називають: тісну співпрацю університетів та приватного сектора, наявність ринку венчурного капіталу, ефективне функціонування 5 наукових центрів (кластерів), які створені за основними стратегічними напрямками розвитку фінського суспільства і забезпечують координацію дослідницької діяльності за цими напрямками як в країні, так і за її межами [2].

З метою створення інноваційної інфраструктури, здатної забезпечити ефективне використання вітчизняного науково-технічного потенціалу, підвищення рівня інноваційності та конкурентоспроможності національної економіки, було прийнято Державну цільову економічну програму

«Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки (затверджена Постановою Кабінету Міністрів України від 14.05.2008 р. №447). Проте дана програма, як і більшість інших прийнятих Верховною Радою чи затверджених Кабінетом Міністрів України документів, що регламентують інноваційну діяльність, не виконується. Серед причин, що озвучуються урядом – відсутність необхідних обсягів фінансування. Проте, на нашу думку, причина полягає у нерозумінні високопосадовцями пріоритетності даного напрямку розвитку суспільства [10].

Ознайомившись з досвідом країн, що досягли високого рівня конкурентоспроможності національних економік за рахунок впровадження інноваційної моделі розвитку та проаналізувавши можливості і діяльність нашої держави в цьому напрямку, можна зробити наступні висновки.

В Україні існують реальні передумови для переходу на інноваційний шлях розвитку. Насамперед, це високий рівень освіченості населення, досить потужний науково-технологічний потенціал, представлений великою кількістю науковців з напрацьованим багажем передових унікальних методик за окремими напрямками досліджень (зокрема - у високотехнологічних галузях промисловості, що можуть стати фундаментом при побудові економіки інноваційного типу), а також методологічних підходів та методів для прискорення інноваційного розвитку економіки.

Наявність 14 чинних на даний час законодавчих актів та більше 100 нормативно-правових урядових і відомчих документів, що регламентують інноваційну діяльність, свідчить про те, що базове правове поле для регулювання даної діяльності практично сформоване. Хоча велика кількість документів з цього напрямку, прийнятих на рівні Кабінету Міністрів, Верховної Ради, Президента України робить нормативно-правову базу дещо суперечливою.

Основними причинами відсутності дієвих кроків щодо становлення національної інноваційної системи, є несприйняття політичною елітою України того факту, що безупинний економічний розвиток країни, зростання рівня її конкурентоспроможності можливі лише за умови переходу до інноваційної моделі розвитку; вузьке розуміння сутності інноваційної активності (лише як закупівля зарубіжних технологій чи устаткування та комп'ютеризація суспільства); відсутність політичної волі для проведення відповідних реформ, а відповідно – невиконання прийнятих законів та постанов уряду; недостатній рівень фінансування наукових досліджень; низька виконавча дисципліна міністерств і відомств; відсутність належного контролю з боку виконавчої влади усіх рівнів та ін.

Необхідно об'єднати зусилля законодавців, урядових, наукових і бізнесових кіл суспільства для вирішення проблем, що перешкоджають становленню національної інноваційної системи. Розпочати необхідно з розробки Національної інноваційної стратегії, заклавши в ній основи для інноваційного розвитку вітчизняної економіки, зростання попиту на інноваційні продукти, технології і знання, створення сприятливих умов для впровадження інновацій у виробничу діяльність та побут населення.

Провідна роль при цьому відводиться державі, яка повинна цілеспрямовано організовувати розбудову нової інноваційної економіки. Проте державі необхідно визначитись із власною стратегією щодо підтримки інноваційної діяльності. Науковці виділяють три типи такої стратегії: активного втручання, коли саме держава визначає напрями науково-технічного прогресу та забезпечує їх реалізацію (типовим прикладом застосування даної моделі є Японія); децентралізованого регулювання, при якому роль держави полягає у створенні необхідних правових, економічних та інших умов для успішного здійснення підприємствами інноваційної діяльності, підвищення їх інноваційної активності, стимулює зростання попиту на інноваційну продукцію (є характерною для США, Великобританії та ін. країн); змішана стратегія, за якої уряд здійснює політику активного втручання по відношенню до державних підприємств та організацій і децентралізованого регулювання - до інших, яку ефективно використовує Швеція. Саме змішаної стратегії, на нашу думку, повинна дотримуватись Україна, оскільки ця стратегія дозволить найкраще врахувати особливості вітчизняної економіки.

Одним з найвідповідальніших моментів при розробці Національної інноваційної стратегії є визначення пріоритетних напрямків науково-технічної діяльності та інноваційного розвитку. На даний час їх перелік є досить великим, а за умов незначної державної фінансової підтримки асигнування за кожним напрямком досліджень є мізерними, що зумовлює відсутність вагомих кінцевих результатів. Тому необхідно на державному рівні визначити ті напрямки досліджень, по яких Україна має значний науковий, технологічний, виробничий потенціал, розробки за якими є унікальними, не мають аналогів за кордоном і здатні забезпечити вихід вітчизняної продукції на світовий ринок. Посиленої уваги зі сторони держави потребує також удосконалення технологічної бази галузей, продукція яких користується стабільним попитом на ринках або може стати альтернативою для імпортозаміщення, є наукомісткою продукцією світового рівня;

спрямування інновацій на модернізацію виробництва на основі ресурсозбереження та поліпшення споживчих властивостей продукції.

Для успішної реалізації державної політики щодо формування інноваційної моделі розвитку України необхідно:

- вдосконалити, узгодити та систематизувати нормативно-правову базу з питань регулювання інноваційної діяльності;
- збільшити державне фінансування науково-дослідної сфери економіки до рівня, передбаченого Законом України «Про наукову та науково-технічну діяльність в Україні» (не менше, ніж 1,7% ВВП), створити сприятливі умови для залучення в науку коштів промислових підприємств, банків, іноземних замовників і приватних осіб;
- забезпечити стимулювання інноваційної та винахідницької діяльності, зокрема - за рахунок відновлення пільгового оподаткування інноваційно-активних підприємств, запровадження таких методів у податковій політиці, які б забезпечували тісний зв'язок між доходами підприємств та кінцевими результатами їх діяльності в сфері НТП;
- вивчити та використати досвід Японії щодо стимулювання інноваційної діяльності вітчизняних підприємств, запровадивши податок на відсталі технології;
- посилити систему захисту інтелектуальної власності, сприяти комерціалізації результатів науково-технічної та інноваційної діяльності;
- шляхом розробки та запровадження дієвих механізмів забезпечити цільове залучення інвестицій для впровадження новітніх технологій (насамперед – у стратегічних та пріоритетних для України галузях);
- створити сприятливе інноваційне середовище, зокрема – шляхом оптимального об'єднання можливостей і зусиль освітянських, наукових, виробничих та ринкових структур в інноваційні кластери;
- забезпечити ефективну діяльність технопаркових структур, відновивши дію Закону України «Про спеціальний режим інноваційної діяльності технологічних парків»;
- розробити дієвий механізм трансферу інноваційної продукції у виробництво та ін..

Формуючи власну модель інноваційного розвитку, Україна повинна, використовуючи позитивний досвід інших країн, враховувати місцеві особливості, зокрема – ментальність населення, його відношення до змін. Адже процес становлення національної інноваційної системи не обмежується лише реформуванням науки та народного господарства, він торкається також змін у світогляді всіх членів суспільства, передбачає зміни в культурі.

Перехід до інноваційної моделі розвитку сприятиме підвищенню конкурентоспроможності економіки України, зростанню добробуту населення та стабілізації суспільних відносин.

Список літератури: 1. Попович О.С. До питання про визначення стратегії інноваційного розвитку України // Наука та інновації.- 2009 .- Т.5.- №3.- С.57-71. 2. Кательс М., Хіманен П. Інформаційне суспільство та держава добробуту – Фінська модель. – К.:Ваклер, 2006. – 231 с. 3. Андрушук Г.А. Охрана интеллектуальной собственности в Китае: состояние и тенденции //Наука та інновації. - 2010. - Т.6.- №1. - С.81-101. 4. Закон України «Про наукову та науково-технічну діяльність» від 13.12.1991 р. №1977-ХІІ *[Електронний ресурс]* <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1977-12>. 5. Наукові кадри та кількість організацій, 2011. *[Електронний ресурс]* <http://www.ukrstat.gov.ua>. 6. Конкурентоспроможність України: оцінка Всесвітнього економічного форуму (за Звітом «Про глобальну конкурентоспроможність 2010-2011») *[Електронний ресурс]* http://WEB_Global_Competitiveness2010_2011.pdf. 7. Винницький М. Для українця індивідуалізм – це роблю, як хочу, а відповідаємо гуртом // Країна. – 2011 р.- №59.- С.13-15. 8. Створення та використання передових виробничих технологій на підприємствах України у 2010 р. *[Електронний ресурс]* http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2011_ni/analit/pvt_2010.zip. 9. Виконання наукових та науково-технічних робіт за 9 місяців 2011 року. *[Електронний ресурс]* // Експрес-випуск Дежкомстатистики України від 21.11.2011р. №287, http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2011/11_11/287_w.zip. 10. Державна цільова економічна програма «Створення в Україні інноваційної інфраструктури» на 2009-2013 роки (затверджено Постановою Кабінету Міністрів України від 14.05.2008 р. №447) *[Електронний ресурс]* http://www.in.gov.ua/index.php?lang=ua&get=55&law_id=180#1. 11. Інноваційний розвиток економіки: модель, система управління, державна політика / За ред. Л.І.Федулової. – К.:Основа, 2005. – 552 с. 12. Андрушук Г.О. Національна інноваційна система Фінляндії: формула успіху // Наука та інновації. - 2010. - Т.6.- №4. - С.93-107.

Надійшла до редакції 09.04.2012р.

УДК 330.131.7:330.34:658:339.944

О.С. КИРИЧЕНКО, здобувач, Університет економіки та права «КРОК», Київ

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ НА ОСНОВІ ПРОАКТИВНОГО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

В статті розглянуто основні питання забезпечення економічної безпеки підприємств на основі проактивного інноваційного розвитку. Зроблено комплексний аналіз стану інноваційної безпеки та науково - технічного розвитку підприємств в сучасних економічних умовах.

В статье рассмотрены основные вопросы обеспечения экономической безопасности предприятий на сну проактивного инновационного развития. Сделан комплексный анализ состояния инновационной безопасности и научно - технического развития предприятий в современных экономических условиях.